

ביטחון והשגחה בצל העקירה

העקירה מגוש קטיף, שהתרחשה למרות כל מאמצינו ותפילותינו, העלתה שאלות אמוניות קשות:
1. רבים האמינו שהעקירה לא תצא אל הפועל - אם מתוך הסתמכות על מידת הביטחון בה', ואם מתוך הסתמכות על דברי רבנים, מקובלים וכדו'. והנה הדבר קרה, בניגוד לאמונה זו.
2. מדוע אירע האסון? מדוע נפגעה אחיזתו של עם ישראל בארץ ישראל, ונחרבו יישובים פורחים? מדוע נפגעו כל כך קשה אנשים בעלי זכויות רבות?
שאלות אלה הן בעצם ביטוי פרטי של נושאים רחבים וכלליים - בירור מושגי הביטחון בה' ומושגי ההשגחה והבחירה. מושגים אלה באים לידי ביטוי בהקשרים רבים בחיינו, ודומה שאינם מבוררים דיים. מבחינה זו, יש כאן הזדמנות, גם אם בנסיבות קשות, לברר אותם באופן יותר מזוקק¹.
אקדים שתי הערות:

1. אין בכוונתי לטעון שהקו שיוצג להלן הוא הקו היחיד במקורותינו. כשם שישנן מחלוקות בהלכה, כך גם באגדה. אנסה להראות קו, הקיים במקורות רבים; והמעדיף לדבוק במקורות אחרים ובקו אחר, הבחירה בידו.
2. אין בכוונתי להתעמת עם אישים ואמירות ספציפיים, אלא לדון בכיוונים הרוחניים השונים. משום כך לא אצטט אמירות ספציפיות ולא אדון בפרשנותן, אלא אזכיר קולות שונים שנשמעו בציבור, בין אם קולות אלה הסתמכו על אמירה של סמכות תורנית ובין אם זה הלך רוח שרווח בציבור.

א. בירור מידת הביטחון בה'

רבים תופשים את מידת הביטחון בה', כאילו חובה על האדם להאמין שיתרחש הטוב ולא הרע², ואם מאיימת סכנה, יש לבטוח בה' שהיא לא תתממש. לגבי העקירה, היו שטענו שחובה להאמין שהיא לא תתרחש, ומי שהעלה את האפשרות שגוש קטיף יחרב, הוגדר בניהם כ"קטן אמונה" ו"חסר בטחון בה'".
כנגד תפישה זו עומדים דברי החזון איש בספרו "אמונה וביטחון" (ב, א):

טעות נושנה נתאזרחה בלב רבים במושג ביטחון. שם ביטחון... [נתפש כ-] חובה להאמין בכל מקרה שפוגש האדם... כי בטח יהיה הטוב, ואם מסתפק וחושש על היפוך הטוב הוא מחוסר ביטחון. ואין הוראה זו בביטחון נכונה. שכל שלא נתברר בנבואה גורל העתיד, אין העתיד מוכרע, כי מי יודע משפטי ה' וגמולותיו יתברך...

כל זמן שאין בידנו נבואה, אין העתיד ידוע, ואין סיבה לבטוח שיתרחש דווקא מה שטוב בעינינו. הביטחון פירושו אמונה שהקב"ה שולט במציאות כרצונו, ומתוך כך, בכל מצב אין להתיימש, ויש להתפלל ולקוות לישועת ה'. אך אין סיבה לבטוח שבוודאי יהיה דווקא הטוב ולא להפך, משום שאיננו יודעים מה רצון ה' כעת.

דברים אלה עולים ממקורות רבים, ונביא את מקצתם. בכמה מקורות המזכירים את מידת הביטחון, מבואר שעניינה של מידה זו הוא לפנות אל הקב"ה בעת צרה. כך למשל נאמר במכילתא דרשב"י (יד, י):

וכן הוא אומר "ברוך הגבר אשר יבטח בה'"... - זו תפילה.

התפילה נובעת מן האמונה שהכול בידי של הקב"ה ובכוחו לעזור בכל מצב, וזו היא מידת הביטחון. אך אין בתפילה ודאות שאכן תיענה בקשתי. וכך מפורש במדרש אגדת בראשית (עז, א):

אמר הקב"ה, לפיכך איני מודיע לך אימתי את נענה, כדי שתהא מתפלל בכל שעה, שנאמר "בטחו בו בכל עת" וגו'. שאפילו אבות העולם את מוצא שפעמים נענו ופעמים לא נענו...

הבטחון הוא התפילה - "בטחו בו בכל עת" משמעו "שתהא מתפלל בכל שעה". והתפילה, אפילו של אבות העולם, אין בה ודאות שתיענה. אדרבה - המדרש אומר, שאל לו לאדם להיות בטוח שרצונו יתמלא, אלא עליו לחיות בתחושה של חוסר ודאות, ומתוך כך להתאמץ בתפילה בכל עת. וכך היא המשמעות גם בכמה כתובים, כגון בדברי הימים א (ה, כ):

...כי לא-להים זעקו במלחמה, ונעתור להם כי בטחו בו.

דהיינו - הביטחון הוא הזעקה לקב"ה, ולא ודאות שיזכו לניצחון.

¹ בירור מושגים אלה קשור בבירור של סוגיית ההשגחה בכללותה - סוגיה עמוקה ורחבה, שלא נוכל לברר אותה כראוי במסגרת הנוכחית. בעז"ה ניחד לכך מאמר בגיליון אחר, וכאן נתמקד רק במה שנוגע לעקירה.

² כמובן ייתכן, שמה שהאדם חושב לטוב או לרע, אינו בהכרח כך, ולעתים מה שנראה לנו כרע הוא לאמיתו של דבר טוב בעבורנו, ולהפך; וכפי שמופיע בכמה מן המקורות להלן. אך אנו נשתמש במונחים "טוב" ו"רע" במובנם הפשוט - מה שהאדם מקווה שיתרחש, או חלילה להפך.

בכמה מקורות רואים, שאין לאדם לבטוח מן הסתם שיבוא עליו טוב, אלא רק אם הוא אכן זכאי לטוב מאת ה'. כך נאמר במדרש תנחומא (ראה ח):
"בטח בה' ועשה טוב..." ר' חגי בשם ר' יצחק הוה מסרס קרא [- הופך את הכתוב]: עשה טוב בטח בה'...

ומבאר זאת הרד"ק לפסוק זה (תהלים לז, ג):

"בטח בה' ועשה טוב..." - פירושו הפוך: עשה טוב ובטח בה'... כי הגמול אחר מעשה הטוב.

וכמובן, אם הטובה תלויה בזכויותיו של אדם, אין אנו יכולים לבטוח בוודאות שנוזכה רק לטובה. בכתובים רבים אנו מוצאים שגדולי עולם חששו מפני העתיד, כמו יעקב אבינו, כשעמד להיפגש עם עשו (בראשית לב, ח-ט):

ויירא יעקב מאד ויצר לו, ויחץ את העם אשר אתו ואת הצאן ואת הבקר והגמלים לשני מחנות. ויאמר, אם יבוא עשו אל המחנה האחת והכהו, והיה המחנה הנשאר לפליטה.

וכן כאשר שמואל הנביא נשלח למשוח את דוד למלך, הוא חושש לגורלו (שמואל א טז, ב):
ויאמר שמואל: איך אלך, ושמע שאול והרגני? ויאמר ה': עגלת בקר תיקח בידך, ואמרת, לזבוח לה' באתי³.

ממקורות אלה ונוספים לומדים חז"ל הנהגה למעשה - שכך ראוי לאדם, להיזהר ולהתיירא מן העתיד. כך נאמר במדבר רבה (יט, לב):

זהו שאמר הכתוב "אשרי אדם מפחד תמיד". וכן הוא מדת הצדיקים, אף על פי שהקב"ה מבטיחן אין פורקים ביראה...

דווקא זוהי מידתם של הצדיקים, לא להיות שאננים ולבטוח ש"ודאי יהיה טוב", אלא להתיירא, שמא אינם ראויים לטובה ולא יזכו לה. ובאבות דרבי נתן (נוסחא א פרק ט) נאמר:

...מלמד שיהא לבו של אדם מתפחד בכל יום, ויאמר: אוי לי, שמא תבוא עלי פורענות היום ושמא למחר...

מסתבר כמובן, שאין הכוונה שאדם יהיה שרוי בחרדה מתמדת, אלא הכוונה ליראה וזהירות במידה סבירה. אך בכל אופן אנו למדים, שאין אדם צריך לחיות באמונה שתמיד ה' יביא עליו אך טוב, אלא ראוי לו לחשוש שמא תבוא עליו רעה חלילה⁴. בעל חובות הלבבות כותב (שער הביטחון פרק ה):

כי הבוטח בא-להים רוצה בדינו בכל ענייניו, ומודה לו על הטובה ועל הרעה...

הביטחון אין משמעו אמונה שיהיה לאדם טוב, אלא אמונה שהכול בידי שמים והכול מנוהל כדין. מתוך כך, אם אכן ראוי לאדם הטוב, הקב"ה עושה עמו טוב; אך אם חלילה להפך, הקב"ה מביא עליו רעה. שני הצדדים כלולים במידת הביטחון. ובהמשך הפרק:

כי הבוטח בא-להים... איננו שמח בעתיד ולא יאבל לו, כמו שאמר הכתוב: "אל תתהלל ביום מחר, כי לא תדע מה ילד יום", ואמר בן סירא: "אל תצר צרת מחר, כי לא תדע מה ילד יום"...

כאשר הבוטח בה' צופה אל העתיד, אין הוא שמח ואין הוא מתאבל. הוא יודע שהכול בידי שמים, ולפיכך הדברים יכולים להשתנות לכאן או לכאן. מידת הביטחון אינה מביאה את האדם לתחושה של ודאות כלפי העתיד, אלא אדרבה, היא מביאה אותו לתחושה של "לא תדע מה ילד יום". וכך כותב הראי"ה זצ"ל (עולת ראייה ח"א עמ' רכ, ד"ה ואני):

יסוד הביטחון... הוא לא אותו הציור, שהאדם יצייר בעצמו שהוא בטוח, שמה שהוא דורש ומבקש, וחושב שהוא דרוש לו, ימלא ד'. כי אפשר שמה שהוא חושב שהוא הטוב, הוא ההפך מהאמת. אלא שהוא בטוח בחסד עליון, שברא את העולם ובנה אותו, וכוננו, ומשגיח עליו ברוב חסד...⁵

³ חז"ל (ברכות ד, א; פסחים ח, ב) שואלים, מדוע התייראו יעקב ושמואל. אולם השאלה אינה מצד מידת הביטחון, שכביכול כל אדם צריך לבטוח בה' שלא ייפגע, אלא בגלל סיבות מיוחדות - מחמת ההבטחה שנאמרה ליעקב, ומחמת ההגנה שיש לשליחי מצוה. ואפילו במקרים אלו אומרים חז"ל שאין לאדם ביטחון מוחלט, עיין שם. ועי' בראשית רבה עו, ב: "אין הבטחה לצדיק בעולם הזה".

⁴ אמירות בכיוון זה מופיעות גם בשבת לב, א; שם קו, א; מועד קטן כז, ב; בראשית רבה סה, יב; מדרש תנחומא לך לך יט; אבות דר' נתן נוסחא ב פרק יז. מאידך, באדר"ג שם יש גם אמירות השוללות את מידת הפחד, וכך גם בגמרא בברכות ס, א. נראה שיש לחלק בין זהירות שקולה, שהיא משובחת, ובין חרדה רגשית, שהיא שלילית.

⁵ ועיין במאמרו של הרב עזריאל אריאל, 'צהר', הסוקר בהרחבה את שיטתו של הראי"ה בעניין הביטחון בה'.

בסיכום: ברבים מן המקורות מופיע מושג הביטחון ללא ביאור, ולפיכך, רבים נוטים לפרש אותו באופן ראשוני, כביטחון שה' יביא על האדם את מה שהוא מעוניין בו. אולם במקורות שהבאנו ברור, שלא זו היא משמעותו של מושג הביטחון, אלא ביטחון שהכול ביד ה' והוא מנהל את המציאות כרצונו. מתוך כך, גם את המקורות שאינם מבוארים יש לפרש על פי הבנה זו. אמנם הבאנו כאן מקורות מעטים, אך סקירה של פסוקי התנ"ך העוסקים במידת הביטחון, עם מדרשי חז"ל ודברי המפרשים, מעלה שהדרך שהצגנו מבוססת היטב. אדרבה - קשה למצוא מקורות בכתובים, בדברי חז"ל ובראשונים, הקובעים שצריך אדם לבטוח שה' יזמן לו את מה שהוא רואה כטוב⁶.

דומה כי אנשים רבים חיים בסתירה מסויימת. מחד, אין הם מתייחסים אל העתיד בתחושה של ביטחון מוחלט, אלא חוששים כאשר מאיימת עליהם סכנה, ופועלים בהתאם. ומאידך, הם סבורים שמידת הביטחון פירושה שיש לבטוח בה' שיהיה אך טוב. פער זה הופך את האמונה למילים תיאורטיות, שאין להן מימוש אמיתי בלב ובמעשה. כפי שהראינו, אין באמת סתירה בין האמונה לבין התחושה הטבעית, ולפיכך חשוב להבהיר נכונה את מושג הביטחון, ולמנוע את הסתירה המדומה הזו.

ב. ההנהגה המעשית העולה מתפישה זו של הביטחון

כידוע, לפני העקירה עלו שאלות רבות כיצד יש לנהוג - האם להתכונן לאפשרות של העקירה, באריזת החפצים, במציאת בית חלופי וכדו', או להתעלם מן הגזרה ולהמשיך את החיים כרגיל, ואף לבנות ולנטוע. יש שטענו, שמי שעושה הכנות כלשהן מחמת איום העקירה הרי זה ביטוי של חוסר אמונה וביטחון בה'. לאור דברינו לעיל, ברור שאין זה כך - מידת הביטחון אין משמעה ודאות שהרעה לא תתרחש, ולפיכך אין סיבה להתעלם מן הסכנה המתקרבת.

חשוב להדגיש: אין כוונתי לשלול את ההישארות בגוש קטיף עד הגירוש. רבים עשו זאת תוך הכרה בכך שאכן העקירה עלולה להתרחש, ולמרות זאת נשארו בבתיהם, בניסיון להעביר את רוע הגזרה וכביטוי של דבקות בארץ ומחאה על העקירה. מעשה כזה ראוי כמובן להערכה רבה. אך מי שנשאר בביתו מתוך ודאות שהעקירה לא תתרחש, הרי לצערנו התברר שטעות היתה בידו. ומאידך, מי שארז את חפציו או אף עזב את ביתו לקראת התאריך המיועד, אין להאשימו חלילה בחוסר ביטחון בה'. וכך אנו מוצאים במקורות רבים, שאין לאדם לנהל את חייו מתוך הנחה שלא תבוא הרעה, אלא יש לחשוש לאיומים ולהתכונן לקראתם.

הגמרא ביבמות (סה, ב) מביאה את הפסוק בשמואל שהבאנו לעיל, ולומדת ממנו, שמצווה לאדם לשנות מן האמת במקום הסכנה, כפי שנהג שמואל, ואינו יכול לסמוך על מידת הביטחון ולהימנע מנקיטת אמצעי זהירות. והגמרא בשבת (לב, א) מספרת על אמוראים שזוהרו וחששו גם לסכנה רחוקה:

רבי ינאי בדיק ועבר [היה בודק את ספינת המעבורת לפני שעבר בה]. רבי ינאי לטעמיה, דאמר: לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה לומר שעושין לו נס - שמא אין עושין לו נס; ואם עושין לו נס - מנכין לו מזכיותיו...

רבי זירא ביומא דשותא לא נפיק לביני דיקלא [ביום סערה, לא היה יוצא לבין הדקלים, שמא ייפול עליו דקל].

וכך נכתב בחובות הלבבות (שער הביטחון, פרק ד):

ועם ברור אמונתו, כי עניינו מסוד אל גזרות הבורא יתעלה... הוא חייב להתגלגל לסיבות תועלותיו, ולבחור הטוב כנראה לו מן העניין...

יחד עם האמונה בהשגחת ה', חייב האדם לנהל את ענייניו באמצעים הטבעיים, ועל פי הנראה לעינייכם כבחירה הנכונה.

וכך כותב הכוזרי (ה, כ - תרגום אבן שמואל):

...אולם אדם הנכנס לסכנה גמורה מתוך שהוא בוטח בא-להים, עובר על אזהרת "לא תנסו את ה' א-להיכם".

⁶ בפסוקים רבים מופיע גם שכרה של מידת הבטחון, כגון "והבוטח בה' חסד יסובבנו" (תהלים לב, י). והדבר גורם לחשוב, כאילו מידת הבטחון משמעה להאמין שהאדם ודאי יזכה לחסד. אולם אין בכתוב משמעות כזו - החסד הוא שכר על מידת הבטחון, ככל שכר על מצוה, ואין הוא מהותה של מידת הבטחון, להאמין שאזכה בודאי לחסד. ועיין בדברי המפרשים לפסוק זה.

וכך גם בהלכה הפסוקה - ההלכה מחייבת את האדם לחשוש לסכנות ולהתכונן לקראתן בדרך הטבע. כך למשל, בני העיר חייבים להשתתף בהגנה מפני סכנות לנפש ולרכוש, ואינם יכולים לטעון שהם בוטחים בה' שהרעה לא תבוא.⁷ המהר"ק (סי' ד) מביא דינים אלה, וכותב:

ועל זה נאמר "אשרי אדם מפחד תמיד". ובכל מקום מצינו שחששו חז"ל לכל דבר שיש בו אפילו קצת סכנה וענשאוהו כוודאי... ומי שאינו חושש בדבר גדול כזה לא חש לכבוד קונו ונוח לו שלא נברא...

התעלמות מן הסכנה אינה אמונה גבוהה יותר, אלא איסור, ופגיעה בכבוד שמים. הקב"ה ברא את העולם וקבע בו גורמים טבעיים שונים, ולפיכך על האדם להתחשב בגורמים אלו. התעלמות מן הסכנה, היא בעצם התעלמות מחוקי ה' ורצונו בעולמו.

כאמור, אין כוונתי לומר, שתושבי גוש קטיף היו צריכים לצאת מבתיהם בהגיע גזרת העקירה; אך השאלה היא מהו המניע להישארות בבית. מי שראה באופן מפורש את האפשרות שהעקירה תתמש, ונשאר בכל זאת בביתו כדי להיאבק על הארץ, הרי זו החלטה ראויה. אך אם ההישארות נבעה מוודאות שלא יארע דבר, הרי זו היתה טעות.

כהמחשה להבדל בין הגישות, נביא דוגמה כואבת - סופת ההוריקן בניו אורלינס. גם שם היו אנשים שנשארו בבתיהם, אף שהוזהרו על הסכנה המתקרבת. ברור לכול, שהיתה זו טעות חמורה. אם ההישארות בבית מול הסכנה נובעת מ"מידת הביטחון" במשמעותה הרווחת, ביטחון שלא תתרחש הסכנה, הרי אין הבדל בין שני המקרים - גם בריחה מפני הוריקן היא לכאורה "פגיעה במידת הביטחון". אולם הסיבה להישאר בגוש קטיף היא במישור אחר לגמרי - לא מתוך בטחון שלא יארע דבר, אלא מתוך הערך שבהישארות, להפגין את דבקותנו בארץ ישראל ולנסות למנוע את הגזרה. ובזה ההבדל הגדול בין המקרים - האם יש ערך להישאר בבית או לא.

ואל מול הערך הזה, צריך האדם לשקול את הסיכון הגופני או הממוני שהוא נוטל. בשאלות שעלו לקראת העקירה, היה צורך לשקול את הדברים בזהירות - מחד לנהל מאבק ברור כנגד העקירה, ומאידך להביא בחשבון את החשש הסביר שמא המאבק לא יצלח, ואת הסיכון של פגיעה קשה בתושבים אם לא ניערך לכך. אין מקום לדון בדיעבד בפרטי ההתנהלות בתקופה קשה זו. יש לזכור גם, שלא שיערנו אז את הקלות שבה יתבצע הגירוש, והיה נראה שיש סיכוי מסויים לביטול הגזרה, והדבר השפיע כמובן על הערכת הסיכון שניתן ליטול. אך נביא דוגמה אחת, שלענ"ד היא נטילת סיכון גדול מדי. יש שהשקיעו ממון רב, בידיעה שיאבדו אותו כליל אם העקירה תתרחש, כגון בבניית בתים לאחר חקיקת חוק הגירוש, כאשר ידוע היה שעל כך לא יינתן פיצוי. הלב כואב על מי שהפסיד את ממונו, ואפשר להעריך מאוד את מסירותו למען הארץ. אך על פי האמור לעיל, האמונה אינה מדריכה אותנו למעשים כאלה, ולא היה מקום לפעול מתוך הנחה מוחלטת שהעקירה לא תתרחש. לבי כואב כאשר אני כותב את הדברים, אך חייב אני לומר, שלענ"ד הנהגה כזו אף מנוגדת להלכה. אין כוונתי לשפוט את מי שנהגו כך בעבר, אלא להעיר כדי למנוע מעשים דומים בהקשרים אחרים, בחיי הכלל ובחיי הפרט. כך אומרת הגמרא בכתובות (ג, א):

המבזבז - אל יבזבז יותר מחומשו, שמא יצטרך לבריות...

דהיינו, שגם לצורך מצווה, כגון צדקה, אל לו לאדם לתת יותר מחמישית מהונו, שמא לא יוכל לעמוד בהפסד זה. וכך פוסק הרמב"ם (הל' ערכין וחרמין ח, יג) בלשון חריפה:

לעולם לא יקדיש אדם ולא יחריש כל נכסיו, והעושה כן עובר על דעת הכתוב... ואין זו חסידות אלא שטות, שהרי הוא מאבד כל ממונו ויצטרך לבריות ואין מרחמין עליו. ובזה וכיוצא בו אמרו חכמים "חסיד שוטה מכלל מבלי עולם". אלא כל המפזר ממונו במצוות אל יפזר יותר מחומשו, ויהיה כמו שציוו נביאים - מכלכל דבריו במשפט, בין בדברי תורה בין בדברי עולם...

גם פעולה לצורך מצווה, יש לה גבולות ברורים, והיא צריכה להיעשות מתוך שיקול דעת. מתוך כך עולה, שההשקעה בגוש קטיף בתקופה שלפני העקירה, לא היתה צריכה לחרוג מגבולות הסיכון הסביר, מתוך הכרה שהעקירה עלולה להתמש.⁸

⁷ עי' שו"ע חו"מ סי' קסג. (רובן לא צריכי נטירותא"ז זו הבטחה מיוחדת לתלמידי חכמים, ולא לכל אדם המבקש לבוא מכוח מידת הביטחון בה'; וע' לעיל הע' 3). וע' בשו"ת אגרות משה אר"ח ח"ב סי' קיא.

⁸ **הערת העורך (ע. א):** לפי גישה זו, האם יש להימנע מלהשקיע כעת ביו"ש, לאור הדיבורים על תוכנית ה"התכנסות"?

תשובת הכותב: ודאי שאין מקום לאסור זאת מצד ההלכה של "חומש ממונו", שהרי תוכנית ה"התכנסות" היא כעת בגדר דיבורים בלבד, ואפילו אם תצא חלילה אל הפועל, המשקיע כעת יקבל את כספו בחזרה. ואין זה

ג. הבטחות של רבנים

היו שהאמינו שהעקירה בוודאי לא תתרחש, מתוך הסתמכות על רבנים, שאמרו שהדבר לא יקרה. גם שאלה זו מבטאת בעיה כללית, כיצד יש להתייחס להבטחות וברכות של רבנים ומקובלים. נאמר בקצרה שתי נקודות:

1. חלק מן האמירות היו בגדר הבעת תקווה ותפילה, אך השומעים פירשו אותן כהבטחה וכוודאות. דברים כאלה מתרחשים גם בברכות לרפואה, פרנסה וכדו'. הלקח שיש להפיק מכאן, הוא זהירות משני הצדדים: מצד השומעים - יש להאזין לדברים בזהירות, ולא להפוך ברכה להבטחה. ומצד האומרים - יש לזכור את הכלל "חכמים היזהרו בדבריכם", ולבאר את הדברים באופן שלא יניח מקום לטעות.
2. היו גם אמירות מוחלטות, ואף הדרכות מעשיות המבוססות על ודאות שלא תהיה עקירה. לגבי זה עלינו לזכור, שאין בימינו נבואה, אלא לכל היותר מדרגות נמוכות יותר, של רוח הקודש וכדו', שאין בהן ודאות מוחלטת. באופן חד כותב זאת בעל התניא (אגרת הקודש כב):

ההיתה כזאת מימות עולם, ואיה אפוא מצאתם מנהג זה... לשאול... כדת מה לעשות בענייני העולם הגשמי, אף לגדולי חכמי ישראל הראשונים כתנאים ואמוראים... כי אם לנביאים ממש אשר היו לפנים בישראל... כי באמת, כל ענייני אדם, לבד מדברי תורה ויראת שמים, אינם מושגים רק בנבואה, ולא לחכמים לחם...

כידוע, רבים מגדולי ישראל לא סברו כך, ונתנו הדרכות מעשיות על פי רוח הקודש. אך עצם העיקרון שיש הבדל גדול מאוד בין רוח הקודש לבין נבואה הוא ברור ומוסכם, וגם ברוח הקודש ישנן דרגות שונות. ולפיכך גם כאן נדרשת זהירות הן מצד המדברים הן מצד השומעים - גם במקום שיש גילוי רוחני מסוים, עדיין אין לייחס לו ודאות מוחלטת.⁹

עם זאת, אל לנו להיתפש להכללה כאילו "הרבנים אמרו שלא תהיה עקירה", וכביכול אירע כאן כשל של כלל ההנהגה הרבנית. אמירות כאלה אכן נשמעו מפי חלק מן הרבנים, אך בהחלט לא כולם, ואף לא רובם; והיו גם לא מעט רבנים שהצהירו במפורש שיתכן שהאסון יתרחש, והנחו את הציבור בהתאם לכך.

ד. האמונה בתהליך הגאולה

נראה שנקודה בסיסית שהביאה רבים לתחושה שהעקירה לא תתרחש, היא אמונתנו שאנו נמצאים בתהליך גאולה ההולך ומתקדם. רבים מניחים, שהתהליך אמור להתקדם באופן רציף, ללא נסיגות. מתוך כך סברו, שלא ייתכן שיחרב חבל ארץ, שזכינו לרשתו וליישבו בחסדי ה'. היו אף שהביאו כתובים כראיה לכך שלא יעקרו יישובים, כגון (עמוס ט, טו): "ונטעתים על אדמתם, ולא יינתשו עוד מעל אדמתם אשר נתתי להם".

אולם במקורות רבים אנו רואים, שמהלך הגאולה אינו כה פשוט, וייתכנו בו גם מורדות ונפילות. כך למשל, בנבואות על מלחמת גוג ומגוג (יחזקאל לח, זכריה יד), מתואר מצב שבו עם ישראל כבר שב לארצו ושוכן בה, ואז מתרגשת מלחמה על הארץ, והאויב אף מצליח לכבוש חלקים מן הארץ ומירושלים. וכן בדברי חז"ל, כידוע, מתוארים חבלי המשיח, שתהליך הגאולה מלווה בירידות קשות, רוחניות וגשמיות.¹⁰ הבטחות כגון הפסוק שהובא לעיל, משמען שכאשר תושלם הגאולה לא יהיה לה עוד הפסק, אך בינתיים ייתכנו מעלות ומורדות. לא ייתכן לתפוש פסוק זה כהבטחה שכל מה שייבנה לא יחרב - הרי הדברים נאמרו בזמן בית ראשון, ואחר כך נבנתה הארץ בימי בית שני, וחרבה. וגם בדורנו, הרי כבר ראינו את חורבן סיני וחבל ימית.

מול עינינו צריכים לעמוד דברי הרמב"ם על תהליך הגאולה (הל' מלכים יב, ב): "וכל אלו הדברים וכיוצא בהן, לא ידע אדם היאך יהיו עד שיהיו" - אין אנו יכולים לדעת בוודאות את תוכניותיו של הקב"ה, ובאילו דרכים יביא את הגאולה.

דומה כלל לדוגמה שהבאנו - השקעה לאחר חקיקת חוק העקירה, שזו הסתמכות על הנס בלבד. יחד עם זה, כפי שראינו, האמונה גם אינה דורשת להתעלם מאיום כגון זה, ולפיכך מי שחושש מכך אין להגדירו כחסר בטחון בה'.

⁹ כידוע, ישנם גם אנשים המופיעים כמקובלים, שאינם בעלי גילוי אמיתי כלל, אלא טועים ואף זיפנים; אך אין אנו עוסקים בהם, אלא בצדיקי אמת שזכו לגילוי בדרגה מסוימת.

¹⁰ **הערת העורך (ע. א.):** עיי' אמונות ודעות לרס"ג, מאמר ח פרק ה, המתאר את מאורעות הריגת משיח בן יוסף; וכן באיגרת רב האי גאון, המובאת באוצר הגאונים סוכה נב. וכן מתוארים בחז"ל חורבנות מקומיים, כמו במשנה בסוטה ט, טו: "והגליל יחרב והגבלן ישום ואנשי הגבול (המועמדים לעקירה?) יסובבו מעיר לעיר ולא יחוננו".

ה. לאחר העקירה - שאלת ההשגחה והבחירה

מכאן נעבור לשאלה הכואבת - מה זאת עשה א-להים לנו? האם זה עונש? ועל מה? ומדוע פגעה הרעה דווקא בציבור המאמין בקב"ה ופועל למען קידום תהליך הגאולה?
יש הטוענים, שכל המהלך הקשה הזה כלל אינו רעה גמורה, ובסופו של דבר תצמח ממנו טובה. כמובן, אין אנו יכולים לשלול אפשרות זו, אך גם איננו יכולים להבטיח שאכן כך הוא. עלינו לתת משמעות לאירועים על פי מה שאנו רואים בעינינו כעת, ולא על פי מה שאולי יתגלגל בעתיד.
יש הרואים את החורבן כעונש, ומוצאים חטאים שונים, שלדעתם גרמו לו. כמובן, צריך זהירות רבה מקביעת מסמרות בעניין זה, שכן כל טענה נובעת מהנחות יסוד מסוימות, ומתפישה אמונית מסוימת על רצון ה' בתקופתנו¹¹. אך איני רואה סיבה לחפש חטא נסתר כלשהו שכעונש עליו באה העקירה, כאשר יש כאן קישור ישיר בין פעולה ותוצאה. כאשר אדם בוחר לעבור עברה, הקב"ה אינו מונע בעדו מלעשות זאת; וכך גם כאן - עם ישראל בחר לנטוש חלק מארץ ישראל, ומה לנו כי נלין על הקב"ה שלא עצר את הדבר?

יש הטוענים, שרוב העם לא רצה בכך, והממשלה הובילה את המהלך בניגוד לרצון העם. קשה לדעת בבירור, האם רוב העם תמך בעקירה או לא; אך ברור לגמרי, שרוב גדול של העם לא מספיק רצה את גוש קטיף. אולי רבים הצטערו, אך הרוב הגדול לא עשה דבר כדי לעצור את המהלך הזה¹². אדם שבאים להצית את ביתו, והוא יושב בכורסה ואינו טורח לקרוא למשטרה ולמכבי האש, אינו יכול לבוא אחר כך אל הקב"ה בשאלה מדוע הוא נותר ללא קורת גג.

לכאורה יש לשאול - אם הסיבה לעקירה היא הבחירה הרעה של העם והממשלה, אז לכאורה אין זה רצון ה'. רצונו של הקב"ה, כפי שאנו לומדים מתורתו, הוא שעם ישראל ישב בארץ ישראל; והאם רצונו של בני אדם חזק חלילה יותר מרצונו של הקב"ה?

ברובד הפשוט יש לענות על שאלה זו, שכן הוא רצון ה' - שעם ישראל יזכה בארץ ישראל רק כאשר הוא ראוי לכך. כך למשל בחטא המרגלים - מלכתחילה רצון ה' היה שישראל ייכנסו לארץ, אך לאחר שחטאו, רצון ה' הוא שלא ייכנסו, שכן עכשיו אין הם ראויים לזכות בה. הבחירה הרעה מביאה במישרין את העונש - מי שאינם רוצים בארץ ישראל, אכן לא יזכו לה¹³.
כמובן, עולה השאלה: והרי הנפגעים העיקריים הם דווקא מי שרצו בארץ ישראל - בראש ובראשונה תושבי גוש קטיף, ואחריהם כלל הציבור הדתי-לאומי!

אך יש להבין, שכאשר נגזרת גזרה על הכלל, לפעמים גם מי שלא חטאו סובלים עמו¹⁴. ובפרט כך הדבר לגבי ארץ ישראל, שהיא שייכת לכלל ישראל, ולא ליחידים או לציבור מסוים¹⁵, ולפיכך לא ייתכן שהיחידים יזכו בה, כאשר הכלל אינו ראוי לכך. כך כשנגזרה גזרת המרגלים, הובטח אמנם ליהושע וכלב שיזכו להיכנס לארץ, אבל בינתיים הם נשארו עם כל ישראל ארבעים שנה במדבר. וכך בגלות בית ראשון, גם ירמיהו גלה לבסוף. יהושע וכלב, וכן ירמיהו, ניסו למנוע את החטא ואת העונש שיבוא בעקבותיו, אך כאשר נכשלו במאמציהם, הם לא פרשו מכלל ישראל, אלא סבלו יחד עמו את התוצאות המרות.

יש שהסתכלו על העקירה לא כעניין של כלל עם ישראל, אלא כעניין פרטי של מתיישבי גוש קטיף או הציבור הדתי-לאומי. מתוך כך, חיפשו כסיבה לגזרה פגמים שונים (מוצדקים או לא), הקיימים לדעתם בציבור המסוים הזה. אינני חושב שהציבור אליו אנו שייכים הוא מושלם, וודאי שיש לנו הרבה מה לתקן. אך כאשר הגורם לעקירה הוא כה ברור, איני מבין מדוע לחפש סיבות נסתרות. אכן הציבור שנפגע

¹¹ להמחשה, נביא פער קיצוני בין שתי פרשנויות - יש שטענו שהעקירה היא עונש על כך שלא גירשנו את הגויים מן הארץ, ומאידך יש שטענו שזה עונש על כך שמרדנו באומות ועברנו על "שלוש השבועות".

¹² נתאר לעצמנו מה היה קורה אם רוב היהודים בארץ - כשלושה מיליון איש - היו באים למשל להפגנה בתל אביב. על דרך הטבע, עוצמה כזו היתה עוצרת את המהלך. אפילו מאמץ הרבה יותר קטן היה עשוי לעצור את העקירה - אם על רוב המכוניות בארץ היה סרט כתום, שרי הממשלה המתנדנדים היו רואים לאן נושבת הרוח, והיו משנים את עמדתם.

¹³ דהיינו - כאשר אדם סובל כתוצאה מפגיעה של אדם אחר, עולה השאלה, האם זהו רצון ה' או בחירתו של הפוגע. וכאמור לעיל הע' 1, יש להרחיב הרבה בסוגיה זו, ואין כאן מקומו. אך כאן אין צורך להידרש לכך, משום שהבחירה הרעה היא של עם ישראל עצמו, והיא עצמה החטא והעונש.

¹⁴ עי' בספר העיקרים, מאמר ד פרק יג.

¹⁵ עי' ברמב"ם הל' תרומות א, ב.

במישרין הוא בעיקר ציבור המתיישבים, אך ההפסד הוא של העם כולו. הרי לא באנו ליישב את יש"ע כאנשים פרטיים, אלא כשליחי עם ישראל. הדבר משול למצב שבו יש חלילה במלחמה, ויבוא אדם ויתלה את הסיבה לכך, בחטאים של אותם חיילים שנפלו במערכה. העומדים בחזית נפגעו בצורה הקשה ביותר, אך המפלה היא אסון של כלל ישראל, ואת סיבתו יש לחפש בפגם כללי¹⁶.

ו. חתימה

הדרך שהצגנו, אינה קלה. על פיה, עלינו לחשוש מסכנות, ואיננו יכולים לבטוח שהקב"ה יזמן לנו רק טוב. ובפרט בהקשר האקטואלי - אם עם ישראל והנהגתו יבחרו במהלכים שגויים ומסוכנים, איננו יכולים לבטוח שהקב"ה יפר את מחשבותינו ויציל אותנו מידי עצמנו. ייתכן שהקב"ה יניח לנו - עם ישראל בכללו - ללכת בדרך שנבחר, ולשאת בתוצאותיה, חלילה.

אולם לגישה זו יש ערך גדול מאוד בתפישה האמונית.

מחד, על פי דרך זו יש משמעות אמיתית לבחירה ולעשייה האנושית. לפי תפישות הביטחון וההשגחה הרווחות בציבור, יש להאמין שהתוצאה כבר קבועה מראש, ואם כך, ההשתדלות ואף התפילה אינן משפיעות באמת. בתפישה כזו, העשייה של האדם עלולה להיעשות כלאחר יד. בעוד שלפי הדרך שהצגנו, יש למעשינו בעולם משמעות רבה - בחירתו של האדם ושל העם עשויה בהחלט להשפיע על גורלו לטוב או לרע. וכן לתפילה יש משמעות גורלית, שכן הצרה היא איום ממשי, ואנו זועקים מעומק הלב להעביר אותה.

מאידך, תפישה זו מביאה אותנו לעמדה של ענווה. אין אנו מתיימרים לדעת את תוכניותיו של הקב"ה, ואיננו בטוחים שיהיה לנו אך טוב. אנו מנסים לכוון את המציאות לטובה כפי הבנתנו, ולאחר העשייה והתפילה אנו תולים עיניים למרום, ואדון העולם ינהל את עולמו כטוב בעיניו.

נראה, שבעבר הציבור שלנו חי בתחושה של ודאות, של עתיד ברור וידוע. קמה המדינה, שוחררו חבלי מולדת נרחבים, ומסלול הגאולה הלך לכאורה למישרין. המאורעות שלאחר מכן שינו זאת - החל מחורבן סיני וחבל ימית, המשך בהסכמי אוסלו ומלחמת אוסלו, ועד לחורבן גוש קטיף. כאבים קשים אלה מביאים אותנו להכרה, שאין בידינו התסריט המדויק של נתיב הגאולה.

יש המגיעים מתוך כך למסקנה שאין זו אתחלתא דגאולה, ופורשים מן העשייה לקידומה של המדינה. איני סבור שזו המסקנה הנכונה. כאמור, גם בתוך תהליך הגאולה ייתכנו נפילות, ובכל אופן, עלינו לקדם את עם ישראל בארצו כפי יכולתנו. אך עלינו לעשות זאת בתחושה של ענווה, מתוך תפילה שמאמצים אלה יצליחו ואף יקדמו את הגאולה, ולא בתחושה של יודעי דעת עליון, שהכול מובטח וידוע מראש.

ואולי דווקא הענווה היא הפתח לגאולה. בכמה מדברי חז"ל, נראה שמגמתם של חבלי המשיח היא לשבור את הגאווה האנושית, ולהביא את עם ישראל לענווה - "ואת עם עני תושיע"¹⁷. וכן נאמר (סנהדרין צז, א) ש"אין בן דוד בא... עד שיתייאשו מן הגאולה" - אולי הכוונה היא לשבירת התחושה שמהלך הגאולה ברור ונהיר לנו.

נתפלל שאכן ייסורים אלה יהיו בבחינת חבלי משיח, ומתוכם תבוא הגאולה. בתוך המציאות המעורפלת והבלתי ברורה, תפקידנו הוא לפעול להוסיף אור וטוב, הן במישורים הרוחניים והן במישורים הגשמיים, ולקוות לטוב מאת ה'.

חזק ונתחזק בעד עמנו ובעד ערי א-להינו, וה' יעשה הטוב בעיניו.

¹⁶ כמובן גם לנו יש אחריות, ואנו צריכים לחשב את דרכינו, מדוע לא הצלחנו למנוע את החורבן. אך זהו מישור אחר לגמרי - כאשר רופאים אינם מצליחים לרפא אדם, עליהם ליטול אחריות ולהפיק לקחים, אך האשמה מוטלת על מי שגרם לפגיעה.

¹⁷ ע"י סנהדרין צח, א.